

Побаль Л.Д., прафесар,
Інстытут гісторыі НАН Беларусі

ФАРМИРАВАННЕ І РАСПАЎСЮДЖАННЕ ПІСЬМЕНСТВА НА СТАРАСЛАВЯНСКАЙ МОВЕ (аналіз гістарычна-археалагічных крыніц)

Македонія — адна з тэрыторый, на якой лакалізаваліся славяне. Славянская абшчына пражывала тут, у Салуні, які ў грэчаскіх гістарычных крыніцах пад 704—705 гг. мае такую назву, хаця ў іншыя часы ён быў вядомы як “Ферма” (V—IV стст. да н.э.), “Фесалонікі” (II ст. н.э.; цяпер гэты горад у межах сучаснай Грэцыі мае такую назву). У IX ст. у Салуні пражывалі два браты-грэкі Кірыл і Мяфодзій, якія цяпер вядомыя як славянскія асветнікі, рэлігійныя дзеячы ў распаўсюджванні ўсходняй (канстанцінопальскай, грэчаскай, праваслаўнай) галіны хрысціянства сярод славян Паўднёвай, Усходняй і часткова Цэнтральнай Еўропы. Кірыл меў свецкае імя Канстанцін, жыў 42 гады (827—14.02.869 гг.), а Мяфодзій — 70 гадоў (815—6.04.885 гг.). Згодна з летапіснымі дадзенымі, бацькі асветнікаў — Леў і Марыя. Добра вядома, што на падставе грэчаскага алфавіта Кірыл і Мяфодзій распрацавалі славянскую азбуку з 43 літар. На дыялект славянскай абшчыны Салуня імі былі перакладзены з грэчаскай мовы хрысціянскія рэлігійныя творы. У час іх жыцця лічылася, што такія творы маглі быць распаўсюджаны толькі на трох мовах Старога Свету: грэчаскай, лацінскай, іўдзейскай. Мова салунскай славянскай абшчыны, дзякуючы асветніцкай дзейнасці Кірылы і Мяфодзія, паступова з увядзеннем хрысціянства пры іх жыцці была прынята Балгарыяй, Сербіяй, Маравіяй, а з 988 г. н.э., ужо пасля смерці Мяфодзія, і Руссю. (Хаця, як добра вядома з летапісу, кіеўская князёўна Вольга стала хрысціянкай у 955 г. і атрымала адпаведна імя Елена, калі яна знаходзілася ў Царградзе.) Славянская азбука атрымала назву “кірыліца”, а салунскі

дыялект — “старажытнабалгарскай” (“старажытнаславянскай”, “царкоўнаславянскай”) мовы. Найбольш дакладная з гістарычнага аспекту яе назва “старажытнаславянская салунская абшчынная мова”. З увядзеннем хрысціянства сярод славян мова нашых родзічаў паступова была прызнана адной са старажытных моў не толькі Еўропы, а ўсяго старажытнага свету.

У 1993 г. у Маскве перавыдадзены “Полный церковнославянский словарь”, які ў дарэвалюцыйныя гады быў складзены і надрукаваны магістрам Г.Дзьячэнкам. Ён змяшчае каля 30 тысяч слоў з тлумачэннямі. У значнай ступені гэты слоўнік адлюстроўвае гісторыю мовы салунскай абшчыны славян каля 1100—1200 гадоў таму назад. Калі яго словы параўнаць са словамі дыялектаў беларускіх вёсак, а таксама са зместам “Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы” ў пяці тамах (пяты том у дзвюх кнігах), выдадзенага БелСЭ ў 1977—84 гг., то можна знайсці шмат паралельных тэрмінаў, асабліва звязаных з земляробча-жывёлагадоўчым укладам жыцця. Паралелі маюцца адпаведна ў слоўніках сучасных рускай, украінскай і іншых славянскіх моў. Як ужо зазначалася спецыялістамі, гэтыя дадзеныя сведчаць, што славяне ўсёй Еўропы маюць адзіныя этнагенетычныя карані, і звязаны яны з індаеўрапейскай агульнасцю першапачатковага вандроўна-жывёлагадоўчага ўкладу жыцця асноўных народаў нашага кантынента і некаторых народаў Азіі. Як зазначаў Г.Дзьячэнка, складаючы поўны царкоўнаславянскі слоўнік, “языки церковнославянский и наш русский, как отдельные наречия, суть члены одного, общего им славянского языка, который, в свою очередь, вместе с языками индусов, персов, греков, римлян, кельтов, немцев и литовцев входит как отдельный член в общий состав языков индоевропейских”.

Славяне толькі з часоў жыцця Кірылы і Мяфодзія атрымалі сваю азбуку. Раней пэўныя аспекты жыцця славян былі адлюстраваны, напрыклад, у грэчаскіх пісьмовых крыніцах. Так, пад 559 г.н.э. зазначана, што на землях Фракіі ў вялікай колькасці знаходзіліся славяне разам з гунамі, узнікалі розныя

ўзаемаадносiны з грэкамі. Пад 580—581 гг. сказана, што “ў славян мелiся караблі”. Далей, “народ славянаў” адзначаны вялікай колькасцю “ў складзе драгувітаў, сагудатаў, велегзитаў, ваюнітаў, верзiтаў”. На жаль, што абазначалi ўсе гэтыя назвы славян у грэчаскіх крыніцах, не сказана. Хутчэй за ўсё яны звязаны з адпаведнымi родаабшчыннымi культыва-міфалагічнымi поглядамі славян дахрысціянскай эпохі, якія пражывалi на адпаведных тэрыторыях сярод грэкаў-хрысціян. Далей, у грэчаскіх пісьмовых крыніцах запісана, што славяне ўмелі плаваць па моры, карысталіся “суднамі”, “выдаўбленымі з дрэва”, авалодалі землямі Фесаліі, Элады і астравамі ля іх, а таксама Кіклідскімі астравамі, засялялі прасторы па землях Ахеі, Эпіра, большай часткі Ілірыка і часткі Асіі. Калі параўнаем усе вышэйпрыведзеныя дадзеныя грэчаскіх крыніц непасрэдна з картамі розных часоў ад другой паловы I тыс.да н.э. і да таго перыяду, калі землі Грэцыі ўваходзілі ў склад Рымскай імперыі (I—II стст.н.э.), то ўбачым, што ўсе пералічаныя “землі” знаходзяцца на розных прасторах Грэцыі, а таксама на паўвостраве Пелапанесе. І на ўсіх гэтых землях у VI стагоддзі грэчаскія пісьмовыя помнікі даюць звесткі аб славянах. Асабліва хочам адзначыць, што ў тых славян, якія пражывалі на “сушы, меліся свае роды разам з іх маёмасцю” [Чичугов И.С. Византийские исторические сочинения. М., 1980.— С.52; Свод древнейших письменных известий о славянах: В 2-х т. М., 1995.— Т.2.— С.91—211, комментарии 72—79].

Звесткі аб “родах разам з іх маёмасцю” славян у візантыйскіх пісьмовых крыніцах маюць прынцыповае навуковае значэнне. Сапраўды, ва ўсіх славян ад басейна Эльбы на захадзе і да Волгі на ўсходзе, у тым ліку і на прасторах сучаснай Беларусі, асноўнымі структурамі з’яўляліся родаабшчынныя фарміраванні. Родавымі цэнтрамі такіх структур з’яўляліся гарадзішчы, якіх у Беларусі мелася да дзвюх тысяч. І назвы славян у візантыйскіх крыніцах не плямённыя, а родава-культывыя, структуры якіх адрозніваліся паміж сабой

міфалагічна-язычніцкімі светапоглядамі. Пры пэўных гістарычных абставінах такія роды маглі аб'ядноўвацца ў саюзы родаў і весці барацьбу за сваё існаванне ў канкрэтных фізіка-геаграфічных умовах, у дадзеным выпадку ў межах Грэцыі, на прасторах Візантыйскай дзяржавы. Тут можна сказаць, што Візантыя выкарыстоўвала славян у сваіх дзяржаўных інтарэсах: некалькі соцень тысяч славян было пераселена ў Малую Азію, у Віфінію з мэтай абароны яе зямель ад качэўнікаў. Неабходна сказаць, што родаабшчынныя аб'яднанні на стадыі першабытнаабшчыннага ладу былі характэрнымі ў развіцці грамадства не толькі сярод славян, але і сярод усіх індаеўрапейцаў: грэкаў, раманцаў, кельтаў, германцаў, балтаў і інш.

У перыяд жыцця Кірылы і Мяфодзія фарміравалася Старажытная Русь. У Іпацьеўскім летапісе, у недатаванай яе частцы (да 852 г.н.э.), маюцца звесткі аб славянах. Напрыклад, “словене” змяшчаецца побач з назвамі “Фесалія”, “Македонія”, “Долматыя”, “Ілурык” і інш. Ёсць звесткі аб Кірыле і Мяфодзіі, паказаны розныя аспекты іх дзейнасці ў Балгарыі, Маравіі і на іншых тэрыторыях. Хрысціянства ў Балгарыі было прынята ў 864—865 гг. У 862—863 гг. для распаўсюджання хрысціянства сярод славян Мараўскай раннефеадальнай дзяржавы князем Расціславам былі запрошаны Кірыл і Мяфодзій. Мараўская дзяржава займала вялікія прасторы ў басейнах верхніх частак Дуная, Віслы, Одэра, Рэйна. Мела розныя ўзаемаадносіны са Старажытнай Руссю, Балгарскай дзяржавай і іншымі суседзямі. Цэнтр дзяржавы — княжацкі горад Мікульчыцы. Некалькі дзесяцігоддзяў тут праводзіцца археалагічныя раскопкі. Выяўлены многія катэгорыі старажытнасці славян дадзенай тэрыторыі, у тым ліку і раннехрысціянскага часу: фундаменты храмаў, якія звязаны з IX ст. і пазнейшым часам, і вялікая колькасць старажытнаэтнаграфічных рэчаў матэрыяльнай культуры [Poulik J. Mikulcice. Sidlo a pevnost knizat velkomoravskych. 1975. Akademia Praha. S.33 і далей]. Яшчэ можна сказаць, што хрысціянская ратунда IX ст. вядома,

напрыклад, у Dycove [Vyznamne slovanske naleziska na Slovensku. Bratislava, 1978. S.65—67].

Па меркаванні даследчыкаў-археолагаў, у адным з храмаў у Мікульчыцах быў пахаваны Кірыл. Аўтар гэтых радкоў вывучаў славянскія старажытнасці Марайскай дзяржавы (у 1973 і 1975 гг. падчас навуковых камандзіровак) у палявых умовах многіх археалагічных помнікаў і ў музейна-калекцыйных фондах. У 1963 г. аўтар знаходзіўся ў навуковай камандзіроўцы ў Венгрыі. Да засялення гэтай тэрыторыі качэўнікамі “оугре” ў 896 г. “... сядяху бо ту преже Словене” (Ипатьевская летопись... с.18). Тут захаваліся розныя віды славянскіх старажытнасцей, у тым ліку фундаменты каменных храмаў, якія маюць блізкія архітэктурныя аналогіі ў Мікульчыцах. Усе гэтыя археалагічныя комплексы вывучаюцца спецыялістамі сучаснай Венгрыі. У 1975 і 1985 гг. аўтар знаходзіўся ў навуковай камандзіроўцы ў Балгарыі і вывучаў тут розныя віды старажытнасцей у многіх месцах краіны, у тым ліку непасрэдна славянскія язычніцкага і раннехрысціянскага перыядаў. Індаеўрапейскія язычніцкія і раннехрысціянскія элементы на розных тыпах рэчаў матэрыяльнай культуры знайшлі графічнае адлюстраванне і ў межах сучасных дзяржаў: Македоніі, Сербіі і многіх іншых, а таксама на землях Румыніі [Dan GH. Teodor. Crestinismul la est de Carpati de la origini pina in secolul al XIV-lea. Iasi. 1991. Editura Mitropoliei Moldovei si Bucovinei. Fig. 1—3, 7—15, 17—22, 24, Fig. 34; M. Comsa. Cultura materiala veche Romaneasca. Bucuresti. 1978. Fig. 37 і далей]. Яны маюць многа аналогій на тэрыторыі Беларусі, Украіны, Расіі, Польшчы.

Землі Балканскага паўвострава — у розныя часы адпаведныя правінцыі Рымскай імперыі. У значнай ступені па Дунаі праходзіла граніца антычнай дзяржавы з варварамі, са славянамі і іншымі народамі Усходняй Еўропы. У выніку розных абставін, эканамічных узаемасувязей да родаабшчынных аб’яднанняў, у тым ліку і ў межы Беларусі, траплялі рымскія тавары, грошы (залатыя, сярэбраныя, бронзавыя). У межах Беларусі антычныя грошы знойдзены ў многіх месцах: у

родаабшчынных аб'яднаннях такія багаці дэпаніраваліся ў выглядзе скарбаў, у якасці “ашчадных касаў на чорны дзень”. Знойдзеныя грошы чаканіліся ў розных гарадах імперыі. Адна з такіх манет 26 па ліку імператара Гэты (Publius Septimius Yeta) была адчаканена ў 209—212 гг. у антычным горадзе Аўгуста Траяна (Старая Загора, тэрыторыя Балгарыі), выяўлена ў 1962 г. аўтарам пры археалагічных раскопках селішча і некропаля позняга этапу зарубінецкай культуры (II—V стст. н.э.) ва ўрочышчы Абідня, ля пасёлка Адаменка, на Быхаўшчыне. Гэтая знаходка выклікала асаблівую цікавасць сярод спецыялістаў, у тым ліку і археолагаў у Балгарыі.

У заключэнне неабходна асабліва падкрэсліць вялікую гістарычна-культурную і духоўную заслугу Кірылы і Мяфодзія перад славянамі за стварэнне азбукі і распаўсюджанне пісьменства сярод нашых родзічаў на вялікіх прасторах Паўднёвай, Усходняй і часткова Цэнтральнай Еўропы ў перыяды фарміравання адпаведных дзяржаў, якія захоўваюць старажытныя рысы славянства да нашых дзён. Беларусь з'яўляецца адной са старажытных славянскіх зямель у Еўропе. Шырока распаўсюджанае ў сучаснай гістарыяграфіі навукова не даказанае сцвярджэнне, што беларусы сфарміраваліся “на балцкім субстраце”, глыбока памылковае. Працэсы фарміравання асноўных народаў Еўропы адбываліся ў далёкай індаеўрапейскай агульнасці, і рассяленне іх у лясных прасторах праходзіла ў эпохі неаліту — пачатку бронзавага веку. Усе індаеўрапейцы пасля рассялення прайшлі ў сваім развіцці стадыю родаабшчынных фарміраванняў адносна невялікіх калектываў людзей пры аселым ладзе жыцця, земляробча-жывёлагадоўчым укладзе гаспадарчай дзейнасці і з адпаведным культува-міфалагічным светапоглядам. На базе асобных родаабшчынных умоў сфарміраваліся рабаўладальніцкія, спачатку невялікія класавыя ўтварэнні, а пазней магутныя дзяржавы — Грэцыя і Рым. Раннефеадальныя еўрапейскія класавыя княствы і дзяржавы сфарміраваліся таксама на базе адпаведных родаабшчынных утварэнняў. Працэсы асіміляцый

адбываліся ў прынцыпе ў выніку розных абставін, у рабаўладальніцкіх і феадальных дзяржавах пры пэўных рэлігійных узаемаадносінах у грамадстве. Беларусы з'яўляюцца адной з частак славянскай галіны індаеўрапейцаў.

Гаранін С.Л., *малодшы навуковы
супрацоўнік, Інстытут літаратуры
імя Я.Купалы НАН Беларусі*

ПРАБЛЕМА ГІСТАРЫЧНАГА РАЗВІЦЦА ЖАНРУ ХАДЖЭННЯЎ У КАНТЭКСТЕ ЎСХОДНЕСЛАВЯНСКАГА ЛІТАРАТУРНАГА ЎЗАЕМАДЗЕЙННЯ

У сярэднявеччы грамадству была ўласціва цікавасць да сакральнага, незямнога свету. Гэтая прага выяўлялася ў розных формах, адной з якіх было паломніцтва на хрысціянскі ўсход — у Іерусалім да Боскай дамавіны або ў Канстанцінопаль — горад, адкуль прыйшло да славян святло праваслаўнага веравызнання.

Яшчэ ў дапісьмовую эпоху склалася традыцыя абавязковых вусных паведамленняў аб чужых краінах, і на глебе гэтай традыцыі ўзнікае пад уплывам хрысціянскага пісьменства і літаратуры жанр хаджэнняў, які складаецца з разнастайных нататкаў аб Леванцы, пакінутых сярэднявечнымі пілігрымамі.

Але ў выніку шэрага прычын, глыбока ўдавацца ў якія мы зараз не можам, паломніцтва як форма ўвасаблення цікавасці да незямнога, рэлігійнай самаадданасці і нават самаахвяравання або як форма рытуальнай дзейнасці адраджалася перыядычна. Назіраюцца этапы ўзмацнення паломніцкага руху і перыяды яго заняпаду. У адпаведнасці з гэтым і развіццё жанру хаджэнняў не мае бесперапыннага характару.

Асабліва моцным было паломніцтва ў Беларусі з канца XIV па першую палову XV ст., і да нашага часу захавалася пяць помнікаў дадзенага жанру, складзеных за гэты перыяд.